LATVIJAS ARHĪVI

VĒSTURE

Ilze Jermacāne

APGĀDES PROBLĒMAS UN TO SEKAS SARKANĀS ARMIJAS 201. LATVIEŠU STRĒLNIEKU DIVĪZIJĀ
(1942. GADA APRĪLIS–JŪNIJS)

Rakstā aplūkots Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas darbības posms no 1942. gada aprīļa līdz jūnijam. Šai laikā 201. divīzija atradās izolācijā no pārējās regulārās armijas, un, sākoties pavasara atkušņiem, tai bija pārtikas apgādes problēmas. Rakstā apskatīta situācijas izveidošanās, izdzīvošanas stratēģijas, kā arī izpausmes, ko 201. divīzijā radīja izolācija no Sarkanās armijas un tai sekojošais pārtikas trūkums. Galvenais atzinums ir tas, ka ierobežotās pārtikas normas atstāja iespaidu uz karavīru politisko noskaņojumu, kaujas garu, radot disciplīnas pārkāpumus, dažādas pretpadomju parādības (dezertēšanu, pretpadomju aģitāciju utt.), problēmas ar veselību. Raksts analizē arī politiskā darba metodes, jeb kā ar ideoloģiskām metodēm 201. divīzijas vadība meklēja izeju no izveidojušās situācijas.
Rakstā pamatā izmantoti LNA Latvijas Valsts arhīva materiāli.

Atslēgvārdi: Otrais pasaules karš, Ziemeļrietumu fronte, Sarkanā armija, latvieši Sarkanajā armijā, 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija.

1942. gada ziemā un pavasarī Vācu–padomju kara (1941–1945) Ziemeļrietumu frontē izveidojās militārā situācija, kā rezultātā Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzija (turpmāk – 201. divīzija) nonāca izolācijā no pārējās regulārās armijas. Sākoties pavasarim, tas radīja pārtikas apgādes problēmas 201. divīzijā. Latviešu karavīru stāvokli no 1942. gada marta otrās puses līdz jūnija sākumam raksturo vārdi "*Uzvārīja zirgu gaļas un sita vāciešus*"[1]. To apliecina PSRS Aizsardzības Tautas komisāra vietniekam 1. ranga armijas komisāram Jefimam Ščadenko adresētais raports par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību no 1941. gada 6. decembra līdz 1942. gada 9. jūlijam. Kā liecina dokuments, tad 201. divīzijas pāreja uz

aizsardzības pozīcijām Ziemeļrietumu frontē sakrita ar pavasara atkusni, ko raksturoja upju pārplūšana, necaurejami purvi un neizbraucami ceļi. Kopš pirmajām dienām Ziemeļrietumu frontē 201. divīzijas daļas izjuta grūtības ar pārtikas un munīcijas piegādi. Aprīlī un maijā daļas izrādījās pilnīgi izolētas. Bija dienas, kad personālsastāvs nesaņēma nekādus produktus, citās dienās produkti tika izsniegti nepietiekamā daudzumā. Tika pastiprināts politiski audzinošais un situāciju izskaidrojošais darbs. Kā atzīmēts dokumentā, tad "*viss laika posms bija bargs eksāmens personālsastāvam*"[2].

Šā raksta mērķis ir aplūkot izpausmes, ko 201. divīzijas karavīros radīja izolācija no Sarkanās armijas un tai sekojošais pārtikas trūkums. Jau pētījuma ievadā ir jāatzīmē, ka šī ir viena noteiktās hronoloģiskās robežās pastāvoša epizode 201. divīzijas vēsturē, kas raksturo vispārējo kara laika traģismu. Ziņas par 1942. gada pavasara situāciju 201. divīzijā ir iegūstamas no politiskajiem ziņojumiem, ko apskatāmajā laikposmā 201. divīzijas politiskās daļas priekšnieks pulka komisārs Pēteris Zutis rakstīja Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšniekam brigādes komisāram Aleksejam Kovaļevskim un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam pulka komisāram Fjodoram Ļisicinam, no sarakstes starp 201. divīzijas komandieri Jāni Veikinu un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (turpmāk – LK(b)P CK) sekretāru Jāni Kalnbērziņu. Nozīmīga avotu grupa ir karavīru vēstules un atmiņas, kas parāda ierindas un komandējošā sastāva redzējumu par notikumiem 1942. gada pavasara mēnešos. Lai labāk ilustrētu apstākļus, kādos atradās 201. divīzija, tiek izmantoti citāti no latviešu karavīru stāstiem, kas pierakstīti galvenokārt 1943. un 1944. gadā pēc 1942. gadā izveidotās Lielā Tēvijas kara vēstures komisijas iniciatīvas. Tās ir notikumu tiešo dalībnieku atmiņas, kas mazāk raksturo situāciju kara laikā pastāvošās ideoloģijas kontekstā, bet galvenokārt atklāj ierindas karavīru, komandieru un politisko vadītāju redzēto un piedzīvoto cilvēciskuma kontekstā.

Militārā situācija

Pēc Maskavas kaujām, sākot ar 1942. gada 15. janvāri, 201. divīziju izveda rezervē, papildināja un ar Augstākās Virspavēlniecības jeb *Stavkas* lēmumu nozīmēja Sarkanās armijas 1. triecienarmijas (turpmāk – 1. triecienarmija) sastāvā un pārdislocēja uz Ziemeļrietumu fronti. 201. divīzijas uzdevums bija palīdzēt Sarkanās armijas 11. armijai un 1. gvardes strēlnieku korpusam

ieņemt Staraju Rusu. Tur Vācu 16. armija kopš 1941. gada septembra bija ieņēmusi Demjanskas rajonu. Saņēmusi 4,5 tūkstošus karavīru papildinājumu, 201. divīzija 1942. gada 5. februārī iesāka ceļu uz tai nozīmēto frontes sektoru. Jau 16. februārī ar tanku palīdzību 201. divīzija ieņēma Borodinas sādžu. 20. februārī Demjanskas rajonā Sarkanajai armijai izdevās ielenkt Vācu 16. armiju, aptuveni 60–70 tūkstošus karavīru. Tā rezultātā 201. divīzija nonāca starp ielenkto Vācu 16. armiju un vācu karaspēka pamatgrupējumu. Marta sākumā 201. divīzija no jauna mēģināja pārraut pretinieka aizsardzības līniju, ieejot tās aizmugurē, tomēr operācija cieta neveiksmi. Kaujas turpinājās līdz 6. martam. Karavīru dzīves apstākļi bija visai pieticīgi: nebija iespējas izžāvēt apģērbu, sasildīties, 201.divīzijas štābs bija ierīkots uzslietās egļu zaru būdās. Jāatzīmē, ka pēc pēdējām kaujām katrā bataljonā ierindā palika ne vairāk par 100 cilvēkiem.[3] Kaujas operācijām bija raksturīga steiga, kas ir galvenais dzīvā spēka zaudējumu iemesls. Lielajos zaudējumos tika vainota 201. divīzijas vadība. Tam sekoja Ziemeļrietumu frontes virspavēlniecības pavēle par pulkveža Indriķa Paegles atstādināšanu no 201. divīzijas komandiera amata. Iemesls – 201. divīzija neesot spējusi izpildīt tai uzlikto kaujas uzdevumu. Amatu zaudēja arī divīzijas komisārs P. Zutis. Notika rotācija 201. divīzijas vadībā: I. Paegle atgriezās divīzijas štāba priekšnieka amatā, savukārt P. Zutis – divīzijas politiskās daļas vadītāja amatā.[4] Par divīzijas komandieri kļuva pulkvedis Ļevs Frolovs, bijušais 24. teritoriālā korpusa 183. divīzijas komandieris. 201. divīzijas štāba priekšnieks Oļģerts Kincis Ļ. Frolovu raksturojis 1942. gada marta vācu armijas veiktā uzbrukuma kontekstā: "*Pretinieka izlaušanās notika tajā brīdī, kad ziemas kauju rezultātā divīzijas un armijas vienības bija visvājākajā sastāvā. Bija gadījumi, kad atsevišķi karavīri, kuru nervi neizturēja, centās nokļūt atpakaļ. Tādus divīzijas komandieris pulkvedis Frolovs atstādināja, uzmundrināja un sūtīja atpakaļ uz kauju.*"[5]

1942. gada martā fronte stabilizējās. Vācu armija gatavojās operācijai, lai savienotos ar Demjanskas rajonā nonākušās Vācu 16. armijas 2. korpusu. 1942. gada 20. martā sākās vācu karaspēka uzbrukums, un 1. triecienarmija pārgāja aizsardzībā. Pirms 20. marta vācu karaspēka uzbrukuma 201. divīzijas sastāvā bija: 92. pulka 1. bataljonā 50 karavīri, 2. bataljonā – 64, 3. bataljonā – 39. 122. strēlnieku pulkā bija viens bataljons, kas sastāvēja no 208 karavīriem, savukārt 191. pulkā – 1. bataljonā 67 karavīri, 2. bataljonā – 83 karavīri.[6]

21. martā notikušā vācu karaspēka uzbrukuma laikā 201. divīzijas labo flangu nosedzošā Sarkanās armijas 2. gvardes brigāde pie Polistas upes izklīda. Sīkāk par situācijas izveidošanos iespējams uzzināt 201. divīzijas štāba priekšnieka un vēlāk 123. strēlnieku pulka komandiera pulkveža Oļģerta Kinča atmiņās. O. Kincis izceļ to veicinošos faktorus: kārtības, kaujas gara un pienākuma apziņas trūkums. Pēc viņa domām, tajā vainojama visa brigādes pavēlniecība, jo disciplīnas trūkums vispirms bijis vērojams virspavēlniecībā un oficieru vidē. Tiek minēts ka, kaujai sākoties, brigādes komandieris un komisārs pārmērīgi lietojuši alkoholiskos dzērienus un nav vadījuši kauju. Kā min O. Kincis, par to viņi sodīti – nošaujot. Karavīru vidū sākusies panika, daudzi brigādes oficieri pēc virspavēlniecības piemēra pametuši apakšvienības, bēgdami uz aizmuguri. Tā rezultātā, neviena nevadīta un neparādot pienācīgu pretošanos, brigāde izklīdusi.[7] Kopumā tas draudēja ar 1. triecienarmijas sašķelšanu divās daļās. Jāatzīmē, ka 1. triecienarmijai nebija ne 2., ne 3. un 4. aizsardzības līnijas, nebija arī rezervju.

Lai nosegtu labo flangu, 201. divīzijas komandieris Ļ. Frolovs darbībā iesaistīja speciālās vienības: sapieru bataljonu, ķīmisko un izlūku rotas, daļu sakaru bataljona sakarnieku un pat 201. divīzijas štāba komandantūru. Turpmākajās dienās vācu karaspēks veica 4–5 uzbrukumus. Jāpiebilst arī, ka 1942. gada 21. martā tika nogriezta izeja no Vistavas ciema, kur atradās 92. strēlnieku pulka štābs. Aplenkuma laikā 92. pulka štābs pazaudēja faktiski visus dokumentus, lietas, sakaru īpašumus: daļa sadega, daļu neiznesa, jo nebija, kam iznest. Visi, kas bija spējīgi kustēties, piedalījās kaujās kā karavīri. No vecākajiem komandieriem 92. strēlnieku pulkā izdzīvoja tikai bataljona komisārs pulkvedis Jānis Piesis. Krita pulka komandieris majors Ļevs Kirilovs un smagi tika ievainots pulka štāba priekšnieks kapteinis Mihails Ševcovs. Pēc šiem notikumiem pulku sāka komandēt J. Piesis, un pulks atkāpās uz Sokolovas mežu. Sakarā ar vispārējo situāciju 1. triecienarmijas frontē, 201. divīzija saņēma rīkojumu naktī no 31. marta uz 1. aprīli atkāpties 4–5 km uz dienvidiem un nocietināties uz līnijas Ļeušino–Vzgļadi apmēram 6 km garā frontes līnijā. 2. aprīlī divīzijas daļas veica pretuzbrukumu pie Sokolovas sādžas. 21. aprīlī vācu karaspēkam izdevās pārraut Demjanskas grupējuma aplenkumu un izveidot Ramuševas koridoru.

Jāatzīmē, ka laikposmā no 2. līdz 21. aprīlim, tad līdz jūnijam 1. triecienarmijas kreisajā flangā nebija lielu kauju, bet bija 201. divīzijas karavīru cīņa

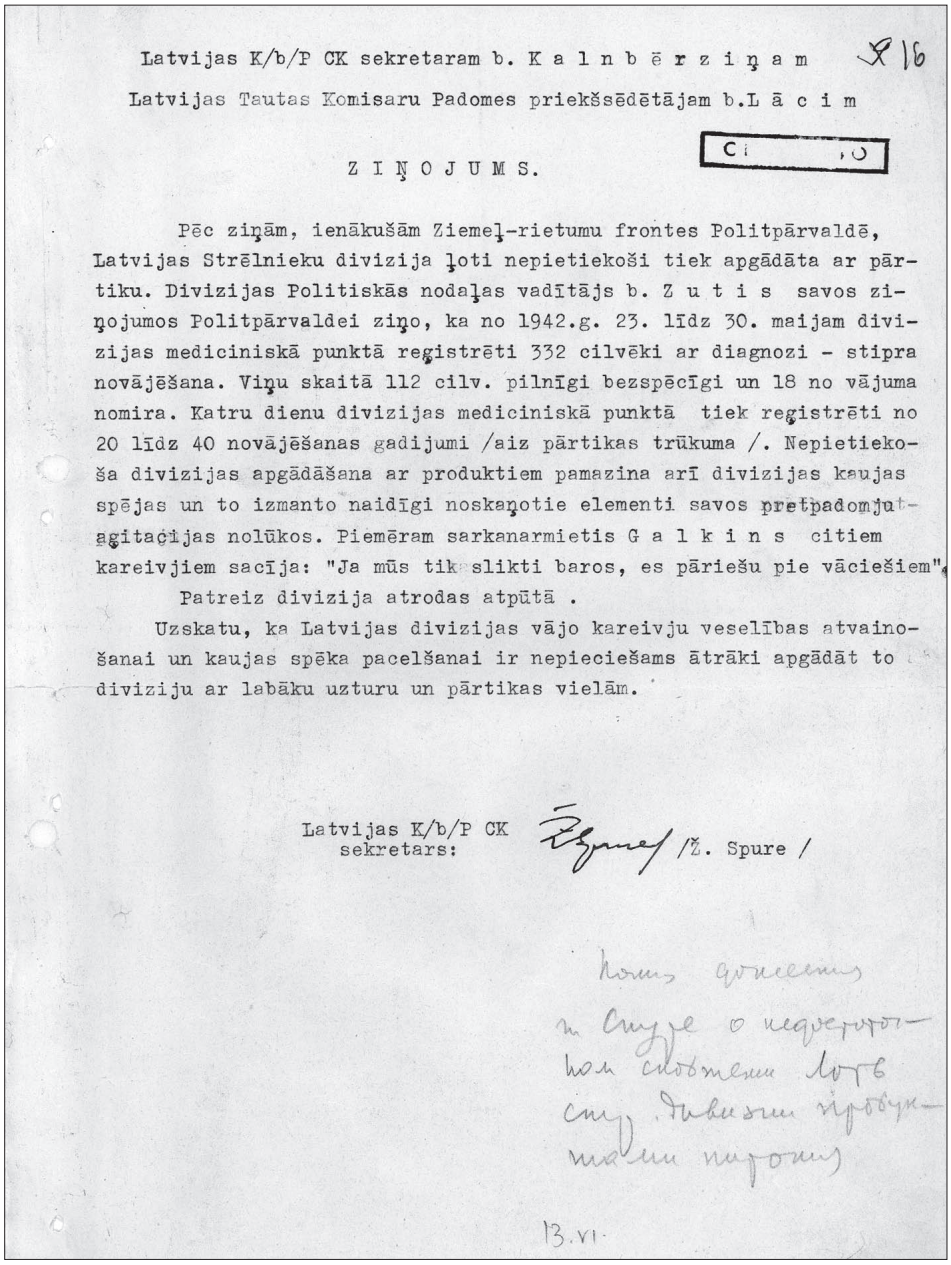

Latvijas K/b/P CK sekretaram b. K a l n b ē r z i ņ a m

Latvijas Tautas Komisaru Padomes priekšsēdētājam b.L ā c i m

Z I Ņ O J U M S.

Pēc ziņām, ienākušām Ziemeļ-rietumu frontes Politpārvaldē, Latvijas Strēlnieku divizija ļoti nepietiekoši tiek apgādāta ar pārtiku. Divizijas Politiskās nodaļas vadītājs b. Z u t i s savos ziņojumos Politpārvaldei ziņo, ka no 1942.g. 23. līdz 30. maijam divizijas mediciniskā punktā reģistrēti 332 cilvēki ar diagnozi - stipra novājēšana. Viņu skaitā 112 cilv. pilnīgi bezspēcīgi un 18 no vājuma nomira. Katru dienu divizijas mediciniskā punktā tiek reģistrēti no 20 līdz 40 novājēšanas gadijumi /aiz pārtikas trūkuma /. Nepietiekoša divizijas apgādāšana ar produktiem pamazina arī divizijas kaujas spējas un to izmanto naidīgi noskaņotie elementi savos pretpadomju-aģitaciijas nolūkos. Piemēram sarkanarmietis G a l k i n s citiem kareivjiem sacīja: "Ja mūs tik slikti baros, es pāriešu pie vāciešiem".

Patreiz divizija atrodas atpūtā .

Uzskatu, ka Latvijas divizijas vājo kareivju veselības atvainošanai un kaujas spēka pacelšanai ir nepieciešams ātrāki apgādāt to diviziju ar labāku uzturu un pārtikas vielām.

Latvijas K/b/P CK sekretars: /Ž. Spure /

13.VI.

1. att. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas 2. sekretāra Žaņa Spures ziņojums LK(b)P CK sekretāram Jānim Kalnbērziņam un Latvijas Tautas komisāru Padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim. Vēstule ir nedatēta. Spriežot pēc tajā esošajām ziņām, tā rakstīta 1942. gada jūnija sākumā.
LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 16. lp.

par fizisku izdzīvošanu sakarā ar pavasara atkusni un nespēju piegādāt pārtiku divīzijas daļām. Sevišķi grūti klājās 122. pulkam, kura aizstāvēšanās iecirknis atradās ieplakā, faktiski – purvā. Kā atmiņās raksta pulkvedis Igors Briežkalns, tad tranšeju vietā priekšējās pozīcijas tika izvietotas uz plostiem, satiksmes eju vietā bija ierīkotas laipas. Daļēji uz plostiem karavīri izvietojās arī pārējos pulkos, veidojot kilometriem garus laipu ceļus.[8] Šāda situācija pastāvēja visu aprīli un maiju, līdz jūnija sākumā notika 201. divīzijas izvešana aiz Lovetas upes Ziemeļrietumu frontes rezervē: 4. un 5. jūnijā izveda 122. strēlnieku pulku, sakarā ar to, ka tas bija pārcietis vislielākās apgādes grūtības, atrazdamies pārpurvotā mežā. 15., 16. jūnijā pabeidza visas 201. divīzijas izvešanu. Divīzijā uz to laiku bija tikai 6000 karavīru.[9]

Pārtikas piegādes ierobežojumi

LK(b)P CK sekretāra Žaņa Spures 1942. gada jūnija ziņojumā LK(b)P CK sekretāram Jānim Kalnbērziņam un Latvijas Tautas komisāru Padomes (Latvijas TKP) priekšsēdētājam Vilim Lācim lasāms, ka "*divīzijas Politiskās nodaļas vadītājs b. Zutis* [Pēteris Zutis] *Politpārvaldei ziņo, ka no 1942. gada 23. līdz 30. maijam divīzijas medicīniskā punktā reģistrēti 332 cilvēki ar diagnozi – stipra novājēšana. Viņu skaitā 112 cilvēki pilnīgi bezspēcīgi un 18 no vājuma nomiruši. Spriežot pēc datiem ziņojumā, tad katru dienu 201. divīzijas medicīnas punktā tiek reģistrēti 20 līdz 40 cilvēki – novājēšanas gadījumi, kā iemesls ir pārtikas trūkums.*"[10] Dokumentā tiek secināts, ka nepietiekoša divīzijas apgādāšana ar pārtikas produktiem mazina kaujas spējas, ko izmanto "*naidīgi noskaņoti elementi savos pretpadomju aģitācijas nolūkos*". Piemēram, sarkanarmietis Galkins citiem sacījis: "*Ja mūs tik slikti baros, es pāriešu pie vāciešiem.*"[11] Dokuments raksturo situāciju 201. divīzijā 1942. gada pavasara laikā: apgādes nepietiekamība, slimības un pat nāves gadījumi no bada, disciplīnas problēmu un pretpadomju noskaņojuma pastāvēšana kā sekas apgādes problēmām. Līdztekus dokuments arī norāda uz 201. divīzijas vadības ieinteresētību problēmas atrisināšanā, jo situācija pavasara mēnešu laikā izveidojās visnotaļ traģiska.

11. maijā pēc ievainojuma izārstēšanas hospitālī 201. divīzijas komandiera amatā atgriezās pulkvedis Jānis Veikins, kuram nācās risināt ne tikai divīzijas karavīru apgādes jautājumus, bet arī novērst sekas, ko tie radīja. Tomēr jāapzinās, ka atrisināt piegādes jautājumus, nepastāvot ceļiem, kara

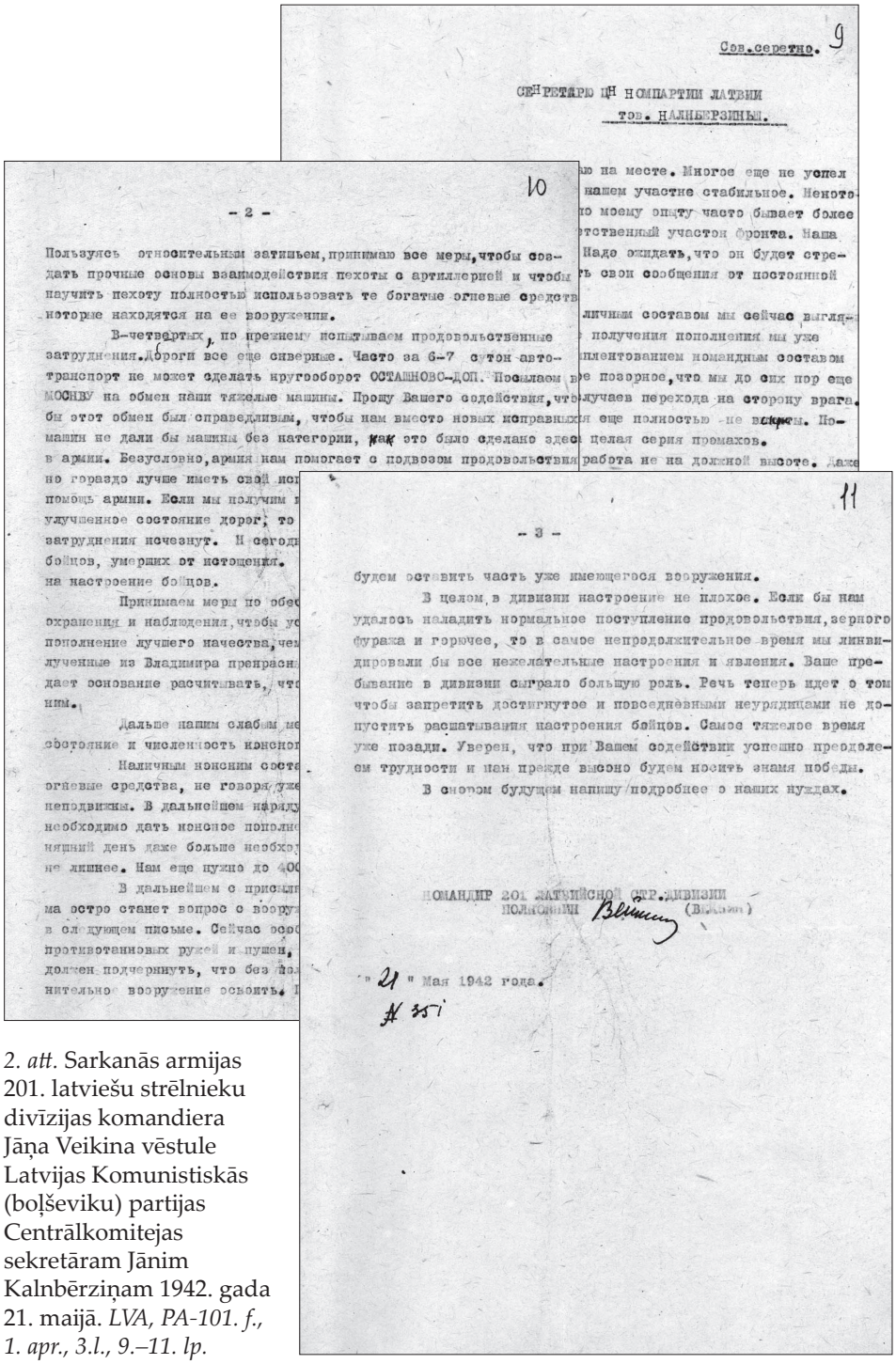

Сов.секретно. 9

СЕКРЕТАРЮ ЦК КОМПАРТИИ ЛАТВИИ
тов. КАЛНБЕРЗИНЫШ.

ю на месте. Многое еще не успел
нашем участке стабильное. Неното-
по моему опыту часто бывает более
тственный участок фронта. Наша
Надо ожидать, что он будет стре-
ть свои сообщения от постоянной

личным составом мы сейчас выгля-
получения пополнения мы уже
ментованием командным составом
ре позорное, что мы до сих пор еще
лучаев перехода на сторону врага.
я еще полностью не вскрыты. Но-
целая серия промахов.
работа не на должной высоте. Даже

10

- 2 -

Пользуясь относительным затишьем, принимаю все меры, чтобы соз-
дать прочные основы взаимодействия пехоты с артиллерией и чтобы
научить пехоту полностью использовать те богатые огневые средств
которые находятся на ее вооружении.

В-четвертых, по прежнему испытываем продовольственные
затруднения. Дороги все еще сиверные. Часто за 6-7 суток авто-
транспорт не может сделать кругооборот ОСТАШКОВО-ДОП. Просимаем в
МОСНАБ на обмен наши тяжелые машины. Прошу Вашего содействия, чтоб
бы этот обмен был справедливым, чтобы нам вместо новых неисправных
машин не дали бы машины без категории, как это было сделано здес
в армии. Безусловно, армия нам помогает с подвозом продовольствия
но гораздо лучше иметь свой исп
помощь армии. Если мы получим
улучшенное состояние дорог, то
затруднения исчезнут. И сегодн
бойцов, умерших от истощения.
на настроение бойцов.

Принимаем меры по обес
охранения и наблюдения, чтобы ус
пополнение лучшего качества, чем
лученные из Владимира прекрасн
дает основание рассчитывать, что
ним.

Дальше нашим слабым ме
состояние и численность конског

Наличным конским соста
огневые средства, не говоря уже
неподвижны. В дальнейшем наряду
необходимо дать конское пополне
нящий день даже больше необхо
не лишнее. Нам еще нужно до 40

В дальнейшем с присыл
ма остро станет вопрос с воору
в следующем письме. Сейчас особ
противотанковых ружей и пушек,
должен подчеркнуть, что без по
нительно вооружение освоить.

11

- 3 -

будем оставить часть уже имеющегося вооружения.

В целом, в дивизии настроение не плохое. Если бы нам удалось наладить нормальное поступление продовольствия, зерного фуража и горючее, то в самое непродолжительное время мы ликвидировали бы все нежелательные настроения и явления. Ваше пребывание в дивизии сыграло большую роль. Речь теперь идет о том чтобы запретить достигнутое и повседневными неурядицами не допустить расшатывания настроения бойцов. Самое тяжелое время уже позади. Уверен, что при Вашем содействии успешно преодолеем трудности и нам прежде всего будем носить знамя победы.

В своем будущем напишу подробнее о наших нуждах.

КОМАНДИР 201 ЛАТВИЙСКОЙ СТР.ДИВИЗИИ
ПОЛКОВНИК (В[illegible])

"21" Мая 1942 года.

№ 351

2. att. Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera Jāņa Veikina vēstule Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam 1942. gada 21. maijā. *LVA, PA-101. f., 1. apr., 3.l., 9.–11. lp.*

laikā ir sarežģīti jebkuros apstākļos. Savu satraukumu vēstulēs LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam J. Veikins pamatoja ar to, ka pārtikas trūkuma dēļ "*labākie kaujas spējīgie biedri*" ir izvesti no ierindas un tas atsaucoties uz divīzijas kaujas spējām. Divīzijas komandieri uztrauca jautājums par to, ka vēl 21. maijā pārtikas piegādei nepieciešamas 6–7 stundas, mašīnas ir vecas. Cerībā, ka mašīnu piegāde būs godīga, un netiks iedotas vecas mašīnas, J. Veikins lūdza atsūtīt jaunas mašīnas. Pēc komandiera domām, lai gan armija palīdzot ar pārtikas piegādi, tomēr labāk esot gaidīt savas mašīnas nekā palīdzību no armijas.[12]

Sākoties pavasara atkusnim, 201. divīzija bija skaitliski nepilnīga. Tas zināmā mērā pat bija labi, jo līdz ar to daudz mazāki bija dzīvā spēka upuri pārtikas nepietiekamības dēļ, kā tas būtu, ja tā sastāvētu no 12 000 karavīru. 1942. gada 6. aprīļa politiskajā ziņojumā Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšniekam brigādes komisāram A. Kovaļevskim lasāms, ka 201. divīzija nav izpildījusi tai uzlikto uzdevumu Sokolovas ciema ieņemšanā: "[..] *komandieri vēl slikti pazīst savus cilvēkus.* [..] *pulku apakšvienības ir skaitliski nepilnīgas. 92. un 191. pulkos ir nokomplektēti divi bataljoni, un katrā ir pa divām nepilna sastāva rotām. 122. pulkā noformēts viens bataljons ar trīs nepilna sastāva rotām*."[13] 1. maijā 92. pulkā bijuši 630, 122. pulkā – 696 un 191. pulkā – 756 karavīri.[14] 1942. gada 21. maijā 201. divīzijā ir aptuveni 7000 karavīru, arī ar komandējošā sastāva komplektēšanu neesot problēmu.[15]

Problēmas ar pārtikas piegādi sākās pēc 20. un 21. marta vācu karaspēka uzbrukumiem. Par to liecina 1942. gada 23. marta 201. divīzijas politiskās daļas priekšnieka P. Zuša ziņojums Ziemeļrietumu frontes Politpārvaldes priekšniekam brigādes komisāram A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas Politiskās daļas priekšniekam brigādes komisāram F. Ļisicinam. Jau 22. martā pārtika nav piegādāta 92. strēlnieku pulkam (precīzāk– tam, kas bija palicis pāri no pulka pēc iepriekšējās dienas kaujām. – *Aut.*), un daļu produktu pret atdošanu pulks aizņēmies no citiem pulkiem. Sakari ar 201. divīzijas apgādes daļu nebija nodibināti.[16] Aprīļa sākuma politiskajos ziņojumos informācijas par pārtraukumiem divīzijas daļu nodrošinājumā ar pārtikas produktiem ir vairāk. Piemēram, 6. aprīlī 122. strēlnieku pulkā karstais ēdiens ticis gatavots vienu reizi dienā, citos pulkos – divas reizes. Tiek atzīmēts, ka karavīri daudz runājot par pārtikas trūkumu.[17] Tomēr jāpiebilst, ka, sākoties problēmām ar pārtikas apgādi 1942. gada marta beigās, karavīri to uzskatīja kā īslaicīgu parādību.

201. divīzijas sanitārā dienesta priekšnieks medicīnas dienesta gvardes majors Vilhelms Pampe atmiņās atzīmē, ka pēc Sarkanās armijas Virspavēlniecības noteiktajām normām karavīram dienā bija jāsaņem 3500 kalorijas,[18] bet 1942. gada pavasara mēnešos 201. divīzijas karavīri saņēma vidēji 1200 kalorijas dienā.[19] 122. strēlnieku pulka komisārs Alberts Prīverts atceras, ka marta beigās karavīri piecas dienas bijuši bez maizes, un stāvoklis bijis smags visu aprīli: maizes norma diennaktī 100–150 g, putraimi 30 g dienā, gaļu nav saņēmuši nemaz.[20] Ziemā ierindas karavīra saņemamās pārtikas kalorijām jābūt 3588, vasarā – 3348 kalorijas. 5. maijā saņēmuši 2130 kalorijas, nepietikušas 1198 kalorijas. Savukārt, 8. maijā saņēmuši 1861 kaloriju, trūcis 1487 kalorijas. 10. maijā saņēmuši 1219 kalorijas, trūcis 2121. Maija vidū situācija sākusi uzlaboties, jo 13. maijā trūkušas 962 kalorijas.[21]

Ziņas par saņemto pārtikas daudzumu ir fragmentāras, tomēr kopainu ļauj izveidot. 1. maija politiskajā ziņojumā rakstīts, ka 29. aprīlī visa 201. divīzija kopumā saņēmusi: 1158 kg maizes, 904 kg sausiņu, 212 kg putraimu, 31 kg makaronu, 75 kg gaļas, 198 l eļļas, 317 l degvīna, 124 kg mahorkas, 1989 kg cukura, 1000 kg kartupeļu. 1. maijā, kas bija svētku diena, vienam karavīram izsniegts: 35 g cukura, 25 g mahorkas, 100 g putraimu, 500 g maizes, 30 g eļļas, 19 g konservu, 500 g kartupeļu, gaļa vairumā vienību nav piegādāta.[22] 12. maijā no 201. divīzijas apgādes daļas pārtikas produkti izdalīti divām dienām šādos apmēros: 500 g maizes, 170 g putraimi, 110 g konservu, 30 g augu eļļas, 30 g sāls, 35 g cukura. Mahorka izsniegta 50 g vienam karavīram. Komandējošam sastāvam izsniegti 100 g tabakas. Slimajiem papildus izsniegti 100 g maizes un 1000 g kartupeļu. Degvīns netiek izsniegts kopš 2. maija.[23] 1. jūnija politiskajā ziņojumā lasāms (122. strēlnieku pulka dati. – *Aut.)*, ka 30. maijā daļu personālsastāvam izsniegti: 60 g maizes miltu, 500 g maizes, 84 g gaļas konservu, 10 g tauku, 23 g gaļas. 31. maijā izsniegts no rīta: 450 g maizes un vakaros individuālās pakas – viena paka pieciem cilvēkiem. Šai laikā, piemēram, 92. strēlnieku pulkā pārtikas piegādē pārtraukumi bijuši līdz pat 20 stundām.[24] 2. jūnijā izsniegti 650 g maizes un 50 g gaļas. Citu produktu neesot bijis. 3. jūnijā izsniegti: 400 g maizes, 140 g putraimu, 70 g miltu, 20 g makaronu, $^{1}/_{3}$ gaļas konservu bundžas, 30 g kombinēto tauku, 10 g cukura un 10 g mahorkas.[25]

Izpausmes

"*Pats fakts, ka veselības stāvoklis daudziem mūsu labākajiem biedriem tādā veidā smagi bojāts un daudzi arī miruši – šis fakts ir ļoti uztraucošs*."[26] – Par 1942. gada pavasara notikumiem lasāms tā paša gada augusta beigu (precīzs datums nav zināms. – *Aut.*) ziņojumā par 201. latviešu strēlnieku divīzijas medicīnisko dienestu darbu no 201. divīzijas izveidošanas līdz 1942. gada 31. augustam. Ziņojums adresēts LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam un Latvijas PSR TKP priekšsēdētājam V. Lācim.

Nepietiekamās pārtikas normas un dzīvošanas apstākļi vispirms radīja **medicīniskas sekas**, kas dokumentos un atmiņās tiek raksturotas kā "*novārgušo problēma*". Tā dažkārt izraisīja arī nāves gadījumus starp karavīriem, jeb, raksturojot kopējo situāciju: "*Bija liels novārgums un bija arī upuri*."[27] LK(b)P CK sekretāra Žaņa Spures 1942. gada jūnija ziņojumā LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam un Latvijas PSR TKP priekšsēdētājam V. Lācim ir atzīmēti pārtikas nepietiekamības rezultāti: strauji palielinājies slimnieku skaits ar diagnozi – stipra novājēšana. Piemēram, 1942. gada 23. līdz 30. maijā divīzijas medicīniskajā punktā reģistrēti 332 cilvēki ar diagnozi – stipra novājēšana. No tiem 112 cilvēki pilnīgi bezspēcīgi un 18 no vājuma nomiruši. Kā izriet no datiem ziņojumā, tad maijā katru dienu 201. divīzijas medicīnas punktā tiek reģistrēti 20 līdz 40 cilvēki, kas novājējuši pārtikas nepietiekamības dēļ.[28] Pastāv jautājums, vai šie skaitļi ir pilnīgi, jo, piemēram, gvardes seržants, mīnmetējnieku vada komandiera palīgs Rafaels Golamans atceras: "*Pavasarī tur* [201. divīzijā] *bija milzīgs bads. Bija daudz slimo, novārgušo. Bija speciāla pavēle, lai visus novārgušos sūta uz sanbatu* [sanitāro bataljonu], *viņi ne par ko neiet. Visa bada laikā varbūt piecus cilvēkus nosūtīja*[..]"[29] Statistikas ziņās par 201. divīzijas sanitārajā bataljonā nonākušajiem slimniekiem redzams, ka aprīlī bijuši 234, maijā – 609, jūnijā – 1043, jūlijā – 608 slimnieki. Atsevišķās dienās jūnijā jaunpienākušo slimnieku skaits bijis 40–50–100 karavīru. Jūnijā (nav zināms, vai visā mēnesī) miruši 20 slimnieki. Mirušo sekciju protokoli liecina, ka daļa slimnieku miruši no aknu, nieru, liesas u.c. iekšējo orgānu deģenerācijas, kas nozīmē, ka to nāve ir pārciestā nepietiekošā uztura sekas. Jāatzīmē, ka te uzskaitīti miršanas gadījumi, par kuru nāvi ir sastādīti protokoli un kuriem ir bijusi uzstādīta diagnoze – novārgušie. Vilhelms Pampe norāda, ka medicīnas sanitārajā bataljonā toreiz ir bijuši 20 nomirušie. Nav izdevies noskaidrot, cik

miruši katrā pulkā. Piemēram, 53. sapieru bataljonā bijuši tikai divi nāves gadījumi no novārguma.[30]

Nāve novārgušos karavīrus sasniedza ne tikai 201. divīzijas medicīnas punktos. Kā lasāms karavīru atmiņās, tad ir bijuši gadījumi, kad novārgušajiem karavīriem nāve iestājusies pēkšņi, daudzi no viņiem miruši posteņos priekšējās līnijās, pildot uzdotos uzdevumus, citi ceļā uz medicīnas sanitāro bataljonu. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas idejām lojālākie karavīri atzīmē, ka bijuši gadījumi, kad par kaujas nopelniem Komunistiskajā partijā uzņemtie karavīri pēc dažām stundām miruši no novārguma, bijuši arī gadījumi, kad karavīri miruši, neatejot no ložmetēja vai neatstājot ierakumus. Piemēram, šāds stāsts: "*Grupa novārgušo, kas tika sūtīti uz medsanbatu, gāja uz ciemu kopā ar medicīnas māsu, kopā gāja viena no medsanbata ārstēm. Ceļā viņi piesēda, lai atpūstos. Uz viena novārgušā noskūtās galvas uzsēdās ods. Šī sieviete ir ļoti žēlīga, viņa gribēja palīdzēt viņam nosist odu, viegli uzsita pa galvu, novārgušais nokrita. Viņa sabijās, domāja, ka to nogalināja, bet, protams, viņš nāca pie apziņas*."[31]

Karavīri atceras, ka daudzi cilvēki uzpampa, bija mazasinība, galvas reiboņi, "[..] *ja divus kilometrus noiesi, galva griežas, dzirksteles gar acīm*"[32]. 120 mīnmetējnieku baterijas komandieris, vecākais leitnants Andrejs Ņikitins atceras, ka cilvēki no bada uztūkuši. Viņa komandētajā baterijā uztūkuši astoņi cilvēki divu mēnešu laikā, tomēr izdzīvojuši visi.[33]

Tomēr ne visi divīzijas karavīri bija gatavi atklāt sevī, pēc karavīru vārdiem "[..] *ne tikai mūsu divīzijai, bet arī latviešiem raksturīgo spēju paciest grūtības – badu*" utt.[34] 1942. gada ierobežotās pārtikas apgādes periodā aktuālas kļuva tā saucamās **"nelabvēlīgās parādības"**, ar to saprotot darbības, par kurām bija paredzēts sodīt pēc Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Krimināl kodeksa 58. panta (galvenokārt, 58*b.* un 58–10. punktiem).[35] Šis pants ietvēra sodu par pretpadomju aģitāciju, dezertēšanu, neatļautu, pat nejauši iegūtu brošūru, pretinieka kaujas lapiņu glabāšanu. Apskatāmajā posmā šīs parādības ir: pretpadomju noskaņojums un aģitācija, dezertēšanas mēģinājumi un dezertēšana.

Pēc 201. divīzijas komandiera J. Veikina domām, galvenais, ko veicināja atrašanās izolācijā, bija pāriešanas gadījumi pie pretinieka jeb dezertēšana.[36] J. Veikinam pāriešana šķita pats apkaunojošākais, par ko viņš 1942. gada

21. maijā informēja LK(b)P CK sekretāru Jāni Kalnbērziņu, atzīmējot, ka "*šīs neciešamās parādības iemesli vēl pilnībā nav atklāti. Skaidrs, ka tur nav viens iemesls, bet vesela sērija neveiksmju*".[37] J. Veikins uzskatīja, ka, lai arī kopumā divīzijā noskaņojums ir labs, ja izdotos noregulēt pārtikas un graudaugu piegādi, tad visīsākajā laikā tiktu likvidētas arī nelabvēlīgās parādības un noskaņojums.[38]

Ziņas par dezertēšanas apmēriem, kas galvenokārt bija pāriešana pie vācu karaspēka, ir neskaidras un pašu karavīru liecībās pretrunīgas. Nav zināms, cik pāriešanas gadījumi veikti, 201. divīzijai atrodoties ielenkumā. Izskatot 109 Iekšlietu Tautas komisariāta (turpmāk – IeTK) lietas, konstatēts, ka 14 dezertēšanas mēģinājumi vai dezertēšanas gadījumi bijuši aprīlī, maijā – 19; jūnijā – 1, jūlijā – 12, augustā – 21. Dati nav pilnīgi, tomēr norāda, ka skaitliski visvairāk pāriešanas gadījumu bijis aprīlī, maijā un augustā. Maijā pāriešanas gadījumu skaitu palielināja arī apstāklis, ka daudzi dezertieri bija no jaunākā divīzijas papildinājuma, kuri fiziski un morāli nebija sagatavojušies dzīvei frontē samazinātu pārtikas normu apstākļos. 220. artilērijas pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā, apakšpulkvedis Aleksandrs Dunts atceras, ka aprīlī un maijā, kad bija problēmas ar pārtikas piegādi, karavīru noskaņojums bijis dažāds, un "*pulkos bija ārkārtas gadījums – pāreja pie ienaidnieka. Sakaru bataljonā bija tikai divi tādi gadījumi, kad aizgāja viens braucējs un viens šoferis*".[39] Tajā laikā 220. artilērijas pulkā neesot bijis neviena pāriešanas gadījuma, "*lai gan citos pulkos bija mēģinājumi, bija cilvēki, kuri pazuda bez vēsts*".[40]

Dezertēšanu veicināja vācu karaspēka veiktā propaganda starp 201. divīzijas karavīriem, kas izpaudās kā propagandas materiālu izplatīšana, piemēram, ar tekstiem "*Latvieši, ko badojaties? Jūs dzimtene gaida.*"[41] un informācijas raidīšana pa skaļruni. Divīzijas karavīri atceras, ka "*vācietis ļoti labi pēc uzvārdiem zināja komandierus, solīja maizi, sāli tiem, kas brīvprātīgi pāries viņa pusē, apsolīja pat uz dzimteni* [Latviju] *sūtīt. Ar šo aģitāciju bija ļoti grūti cīnīties, un tāpēc, lai uzturētu karavīru garu, nācās daudz strādāt.*" [42]

120. mīnmetējnieku baterijas komandieris, vecākais leitnants Andrejs Ņikitins atzīst, ka ir bijuši pārbēdzēji, jo bijis grūti pārliecināt karavīrus, ka Sarkanā armija necieš badu, ka "*tikai mēs savā iecirknī badojamies tāpēc, ka ir grūtības ar transportu, tad viņi pat neticēja*."[43] Jānis Jaunzems, kurš atradās 122. strēlnieku pulkā, pārgāja fronti 1942. gada maijā. Arestēts un pratināts tika 1944. gada 4. septembrī. Izmeklētājs viņam jautājis: "*Kādos apstākļos jūs*

nodevāt dzimteni, Sarkano armiju un pārgājāt vācu karaspēka pusē?" Atbilde: "*Doma par pāriešanu pie ienaidnieka, pie vāciešiem radās, kad es ierados priekšējās 122. strēlnieku pulka līnijās. Iemesli, kas mudināja mani pāriet pie ienaidnieka, bija: sliktā ēdināšana Sarkanajā armijā, slikta pavēlniecība, tajā pat laikā vācieši bieži pa radio aicināja mūs pāriet viņu pusē. 1942. gada 15. maijā pēc sliktām brokastīm man galēji nobrieda nepieciešamība pāriet pie vāciešiem* [..]"[44] Ņemot vērā IeTK lietās esošo protokolu ticamību, šai gadījumā rakstītais sakrīt ar citos avotos pieejamajiem faktiem par dezertēšanas iemesliem 1942. gada pavasarī.

Šis posms parāda arī pāriešanas dažādo raksturu. Acīmredzot padomju propagandas iespaidā karavīriem radās pārliecība, ka ir iespējams pašiem doties prom un kļūt par sarkanajiem partizāniem. Vecākais politiskais vadītājs, mīnmetējnieku komisārs Kārlis Neihofers stāsta, ka tajā laikā, kad karavīri vairāk par divām diennaktīm neko nesaņēma ēdamu, kāds karavīrs nolēmis iet pie sarkanajiem partizāniem. Paņēmis sev patronas, rokas granātas, atstājis bez atļaujas posteni un aizgājis, bet naktī atnācis atpakaļ un teicis: "*Biedri komisār, es izdarīju lielu noziegumu, es vakar gribēju iet pie partizāniem. Un pats sāka raudāt, lūdza, lai nodod viņu tiesai. Tribunāls viņu sodīja ar pieciem gadiem cietuma. Armijas prokurors lietu pārskatījis, sodu noņēma. Tagad Pipens pirmais karavīrs divizionā.*"[45]

Lai cīnītos ar neapmierinātību karavīru vidū un vācu propagandas iespaidu, ievērojama loma bija **politisko vadītāju** darbam un metodēm. Politisko vadītāju uzdevumi bija: karavīru pārliecināšana par "*viņu lietas pareizību*", spēju izturēt jeb "*nezaudēt dūšu*" un karavīru vidū pastāvošo nelabvēlīgo parādību atklāšana ar mērķi: novērst dezertēšanas gadījumus, jo paši politiskie vadītāji uzskatīja, ka "*dezertēšana kā pāreja pie ienaidnieka ir ārkārtas gadījums*".[46] Kopumā 201. divīzijas politiskie vadītāji turpināja pildīt savas galvenās funkcijas, kas Sarkanajā armijā bija propagandētāja apvienojums ar armijas kapelāna, militārā psihiatra, skolotāja un spiega (izsekotāja) funkcijām.[47] Politiskajiem vadītājiem bija pārliecība, ka pārtika Padomju Savienībā bija un ir pietiekošā daudzumā, lai nodrošinātu frontes apgādi, "*acīmredzot nebija nokārtota piegāde*".[48]

Politiskais darbs tika pastiprināts līdz ar frontes nostabilizēšanos marta beigās. Pašiem politiskajiem vadītājiem šķita, ka cilvēki, neskatoties uz ēdiena trūkumu, gāja uz politiskajām nodarbībām 6–8 km, un noskaņojums bija pozitīvs, kas tomēr nesakrīt ar politiskā darba uzdevumiem – pārliecināšanu

par spēju izturēt.[49] Sakaru rotas bataljona komandiera vietnieks politiskajā darbā, vecākais leitnants Nikolajs Kauķītis uzsver, ka politiskais darbs bija jānoorganizē kārtīgi, jo no tā esot atkarīga dezertēšanas pastāvēšana.[50]

Lai izpildītu galvenos politiskā darba uzdevumus, primārā bija "*katra karavīra iepazīšana*", ar mērķi – noskaidrot karavīru noskaņojumu un atklāt citādi domājošos. Kā atceras kapteinis Jānis Poga, vairums 201. divīzijas karavīru dzīvoja ar cerību, ka "*rīt vai parīt*" stāvoklis uzlabosies, bet drīz pārliecinājās, ka jautājums tik viegli nerisinās. Sakarā ar to, ka karavīriem parādījās bailes no bada un novārguma, svarīgi bija izmainīt politiskās audzināšanas metodes – nerisināt jautājumus ar stingrību un paturēt karavīrus politisko vadītāju redzeslokā: "*Pastāvēja liela varbūtība, ka var parādīties slimības, epidēmijas. Tāpēc bija jāseko katram cilvēkam, katrai viņa kustībai*."[51]

Politiskie vadītāji atzīst, ka šai posmā politiskajā darbā nederēja tādas metodes kā "*mūsu pārsvara skaidrošana, ka grūtības ar pārtiku ir tikai īslaicīgas, rīt tas pāries, rīt mēs visi būsim nodrošināti, bet bija jāmobilizē cilvēki izturēt jebkuras grūtības*".[52] Metožu maiņu nepieciešamību noteica arī zādzību skaita pieaugums, kuru atklājot vainīgajam bija visas baterijas priekšā jāatzīst sava vaina. Tiesa gan, šie zādzību veidi galvenokārt bija šādi: kāds sodīts par patvaļīgu prombūtni, jo gājis lasīt nātres uz ciemu, kāds cits par to, ka devis zirgiem zemē izbērtas auzas, utt.[53]

Par to, ka politiskais vadītājs pildīja arī zināmas spiega funkcijas, liecina transporta rotas politiskā vadītāja vietnieka Maksima Kirilova atmiņas. Viņš atzīst, ka karavīri bija jāuzrauga. To sekmēja ļoti smagais stāvoklis ar pārtiku un dažāda rakstura sarunas, "*tad nekas negāja galvā, tikai visu laiku par pārtiku un ēšanu runāja, ka vadība nerūpējas par mums. Viņam nekas galvā nelien, māci, cik gribi viņu – viņš tikai par ēšanu runā*." [54] Izveidojās stāvoklis, ka politiskajiem vadītājiem katrs karavīrs bija jāskata cauri, jāskata, ar ko "*viņš elpo*". Netieši uzraudzības darbu veica komjaunieši, kuriem bija uzdots sarunāties ar karavīriem, noskaidrot, kā karavīrs dzīvojis agrāk un kā tagad, ko citi runā par priekšējo līniju utt. M. Kirilovs atzīst: "*Tādā veidā mums izdevās atklāt daudz nederīgu elementu, kurus varēja izlabot. Tad veicām lielu darbu, cīnoties ar visādām zādzībām. Kad bija bads, zaga viens otram. Mēs izveidojām rotas tiesas, iecēlām tiesas priekšsēdētājus, divus pilnvarotos. Vainīgos sodīja tiesas priekšā.*"[55]

125. strēlnieku pulka aģitators kapteinis Pāvels Sorokins atzīst, ka "*bija cilvēki, kuri domāja, ka nepietiek maizes Padomju Savienībā. Šajā laikā*

atnāca papildinājums, bija jāskaidro, ka maizes mums pietiek, ka grūtības tikai ar transportu".[56] Propagandai ar grūtībām nācās pārliecināt, ka Sarkanā armija necieš badu, ka tikai latviešu divīzijas karavīri savā iecirknī badojas, jo esot grūtības ar transportu.[57]

Kara laikam raksturīgā retorikā tiek sniegta ierindas karavīra atbilde, kāpēc bads bija jāiztur: "*Dzīve Sokolovas mežā bija tik jutīga, ka diezin vai kāds no karavīriem to aizmirsīs uz dzīvi. Te mēs satikām pirmo pavasara sauli kara apstākļos* [..], *te mēs norūdījāmies no nepaēšanas, pārcietām bada grūtības, kas nesalauza mūsu nepiekāpības garu, bet mēs sapratām, ka mums iestāsies priecīgas dienas, bet ka tas mums ir jāpacieš.*"[58]

Izdzīvošana

201. divīzijas daļu virtuvēs 1942. gada pavasarī ļoti reti bija tāds stāvoklis, ka var izvārīt labu zupu, un reti tāds, ka var izvārīt jebkādu zupu. 1942. gada pavasarī latviešu divīzijas karavīru interese pirmām kārtām bija koncentrēta uz pārtiku, ko varētu apzīmēt kā gaidīšanas periodu. Labi to raksturo kāda karavīra stāsts: "*No rīta* [karavīri] *sāk gaidīt pusdienas. No rīta pusdienas neatved, nekā nav, gaida vakaru, vakarā atkal nav. Nu noteikti būs no rīta. Un, lūk, no rīta atved uz visiem tikai 80-90 g sausiņu, un tikai.*"[59] Tie karavīri, kuri strādāja saimniecībā, saņēma pārmetumus no dienesta biedriem, ka viņi barojas labāk. Gan oficiālajos 201. divīzijas dokumentos, gan karavīru personiskajās liecībās tiek minētas atšķirīgas izdzīvošanas stratēģijas.

Laikā, kad nepiegādāja ne tikai gaļu, bet arī citus pārtikas produktus, pirmie, kas kļuva par upuriem, bija zirgi. Karavīri to sauca par "*zirga gaļas medībām*". Zenonam Dongo, kurš 1942. gada aprīlī gatavojās pāriet vācu armijas pusē, piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu, taču viņš soda izpildes laikā palika dzīvs. 1942. gada vasarā laikrakstā "Talsu Vārds" tika publicēta rakstu sērija par viņa gaitām Sarkanajā armijā. Laikraksta 30. nr. iespējams lasīt par dzīves apstākļiem 201. divīzijā 1942. gada pavasarī: "[..] *Dzīve Sarkanajā armijā bija nepanesama. Frontē par 8 dienām saņēmām tikai 40 gr sausiņu, 200 gr sviesta. Maizi neredzējām. Galvenā kārtā ēdām nosprāgušo, nošauto zirgu gaļu. Kad izsalkumu vairs ilgāk nevarējām paciest, sacēlām savus degunus gaisā, paodām gaisu uz visām pusēm, un no kurienes nāca beigto zirgu gaļas smaka, turp devāmies, lai sagādātu sev parasto dienas maltīti.*"[60] Situācijas

raksturojumā līdzvērtīgs ir arī pulkveža Jāņa Pieša stāsts, kas apliecina, ka tikai paši karavīri zina, no kā pārtika šai laikā: "*Mizas uz bērziem vairs nebija. Agrāk apraktie zirgi tika apsargāti, lai tos neraktu laukā un neēstu. Pie tiem pielika sargus. Bija gadījumi, kad ēda arī sprāgušus zirgus, ēda nātres un vēl visu ko citu. Bet tomēr cilvēku noskaņojums nekritās.*"[61]

Ne tikai iepriekš minētie piemēri rāda to, ka zirgam bija liela nozīme divīzijas karavīru izdzīvošanā. 21. maijā J. Veikins rakstīja J. Kalnbērziņam par zirgu trūkumu: "*Turpmāk kopā ar cilvēku papildinājumu noteikti ir jāpiegādā arī zirgi. Papildinājums ar zirgiem uz šo dienu pat ir vairāk nepieciešams, kā papildinājums ar cilvēkiem, kaut arī pēdējais nav lieks*."[bj] Zirgi no bada mira vairāk nekā cilvēki. Spriežot pēc karavīru atmiņām, neoficiāli bija atļauts nokaut divus zirgus, kad "*cilvēkiem kājas pampa*". Reāli tas notika tā, ka "*komisārs pateica vienam karavīram – aizej paskaties, liekas mūsu Vasjka* [zirgs] *saslimis, vai nevajag viņu nokaut. Un izrādījās, ka Vasjka ir "saslimis", un to nokāva un izvārīja*".[63] Zirgus arī mainīja ar vietējiem kolhozniekiem pret kartupeļiem.[64] Noderēja arī zirgu āda, ko žāvēja un sūkāja. Tad, kad parādījās zāle, tā izglāba. Vēlāk kolhozniekiem karavīri deva zirgus, kolhoznieki pretim kartupeļus.[65]

Leitnants Rieksts 1942. gada marta vidū bija 191. strēlnieku pulka 1. bataljona komandieris pie Starajas Rusas. Viņš savukārt atceras, ka rota esot audzējusi kazu. Kaza dzīvojusi zemnīcā, to barojuši un slaukuši: "*Nolēmām kazu nokaut tikai tad, kad pārtikas ziņā būs kritiskākais brīdis. Kādu rītu vācietis pēkšņi nāca uzbrukumā, bija kaza jāatstāj. Kad atgriezāmies, ieraudzījām sniegā tikai asiņu pēdas. Mīna bija sprāgusi tieši tajā vietā.*"[66] Līdzās zirgiem un kazām pārtika pat no čūskām: "*Vienreiz eju no novērošanas punkta. Redzu, ka karavīrs kaut ko nes rokās, bet nevar redzēt – ko. Es pieeju tuvāk. Izrādās – noķēris čūsku. Es jautāju: "Priekš kam tev?" Viņš saka: "Ēdīšu." Nācās ar spēku atņemt čūsku un aprakt. Viņš bija neapmierināts, jo bija izbadējies.*"[67] Vai arī cits variants: "*Kamēr mani puiši vāra skābenes, es tajā laikā eju medībās pēc vārnām vai žagatām. Nācās vēl medīt arī mazākus putnus, lai būtu smarža, jo nebija ne sāls, ne miltu, nekā. Tā bija vairāk kā mēnesi.*"[68] Karavīri tā bijuši aizrāvušies ar vēlēšanos atrast kaut ko ēdamu, ka neesot bijis brīdis, kad karavīrs nemeklētu mežā vai vēl kaut kur ēdamo.[69]

Izdzīvošanai noderēja arī pārtikas, kas domāta vienam cilvēkam, sadalīšana, piemēram, uz desmit, kā tas bijis 121. strēlnieku pulkā.[70] Vai arī viena sarkanarmieša norma tikusi sadalīta uz 12–14 cilvēkiem.[71]

Novārgušajiem domātās pārtikas normas palielināja uz to rēķina, kam vēl bija spēks. Raksturīgi bija arī turēt pārtiku uz krūtīm, lai to kāds cits neatņemtu. Vēlāk ievainotie vispirms lūguši paēst, brūču ārstēšanu atlikdami uz vēlāku laiku.[72]

Maijā situācija pamazām sāka uzlaboties. 120. mīnmetējnieku rotas komandiera vietnieks politiskajā darbā vecākais leitnants Staņislavs Avdjukevičs atceras, ka 1. maijā sākušas nākt mašīnas no Lovatas, "*tiesa, ar lielām grūtībām – iestieg, izvelk. Bet stāvoklis pamazām uzlabojies, sākuši saņemt 300 gr maizes. Tā bija liela laime mums. Sākām vārīt nātres, dažādas sēnes, lai arī kādas tās nebūtu.*"[73] Jāatzīmē, ka pārtiku meta arī no lidmašīnām, "*vienreiz trāpa upē, citreiz mežā*".[74] Tas deva iespēju saņemt tā saucamo komandiera paku – galetes, eļļu, cukuru.

***

1942. gada pavasarī izveidojušās situācijas apraksti par pārtikas apgādi Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijā atklāj cilvēkam raksturīgo spēju paciest grūtības un pašsaglabāties. To savās politiskās audzināšanas metodēs izmantoja arī 201. divīzijas politiskie vadītāji, audzinot karavīros izturību, tādā veidā cerot mazināt dezertēšanu skaitu.

Dzīve purvos karalaika apstākļos, kad jebkurš patvaļīgs mēģinājums aiziet pat pārtikas meklējumos tika uzskatīts par dezertēšanas mēģinājumu un karavīram draudēja nonākšana 201. divīzijas Kara tribunālā, atklāj visai reālistisku ainu par karu un parāda blakus faktorus, kas rodas, esot šādos apstākļos. Tās ir sekas: iespaids uz karavīru politisko noskaņojumu, vēlēšanās cīnīties vai necīnīties, problēmas ar veselību, disciplīnas pārkāpumi un dažādu pretpadomju parādību pastāvēšana (dezertēšana, pretpadomju aģitācija utt.).

Problēmas 201. divīzijā paver iespējas plašāk raksturot vispārējo situāciju Sarkanajā armijā un karu kopumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

[1] LNA Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-301. f., 1. apr., 169. l., 17. o. p. lp.
[2] Turpat, PA-301. f., 3. apr., 111. l., 23. lp.
[3] Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* 2005, Nr. 4, 98. lpp.

[4] LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 30. lp. o.p.
[5] Turpat, 32. lp.
[6] Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs), 99. lpp.
[7] LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 32. lp. o.p.
[8] Briežkalns, I. *No Narofominskas līdz Imulai*. Rīga, 2009. 38. lpp.
[9] LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 35. o.p. lp.
[10] Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 16. lp.
[11] Turpat.
[12] Turpat, 10. lp.
[13] Turpat, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 54. lp.
[14] Turpat, 112. l., 14. lp.
[15] Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9.lp.
[16] Turpat, PA-301. f., 3. apr., 33. l., 2. lp.
[17] Turpat, 81. l., 56.-57. lp.
[18] Maizes deva Sarkanajā armijā: aprīlī – septembrī ir 800 g diennaktī, milti 20 g, putraimi 140 g, makaroni 30 g, gaļa 150 g, zivis 100 g, kombinētie tauki 30 g, augu eļļa 20 g, cukurs 35 g, tēja 1 g, sāls 30 g, kartupeļi 500 g, kāposti 170 g, burkāni 45 g, mahorka 20 g, sērkociņi 3 kastītes mēnesī, ziepes 200 g mēnesī. Pēc šīm normām tiek apkalpots jaunākais komandējošais un ierindas sastāvs darbojošās armijas pirmajās līnijās. – Pielikums PSRS Aizsardzības valsts komitejas 12.09.1941. lēmumam Nr. 662. http://army.armor.kiev.ua/hist/paek-krasnoarm.shtml (sk. 19.04.2011)
[19] LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 11. lp. o. p.
[20] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 79.–80. lp.
[21] Turpat, 81. lp.
[22] Turpat, PA–301. f., 3. apr., 81. l., 67. lp.
[23] Turpat, 73. lp.
[24] Turpat, 92. lp.
[25] Turpat, 96. lp.
[26] Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 42. lp.
[27] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 6. lp. o.p.
[28] Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 16. lp.
[29] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 24. lp.
[30] Turpat, 16. l., 123. lp.
[31] Turpat, 21. l., 11. lp. o. p.
[32] Turpat, 28. l., 4. lp.
[33] Turpat, 21. l., 28. lp
[34] Turpat, 24. l., 69. lp.
[35] Vīksne, R., Kangers, K. (red.) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts. 1999. 959., 962. lpp.
[36] LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9. lp.
[37] Turpat.
[38] Turpat, 11. lp.
[39] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 55. lp.
[40] Turpat, 23. l., 23. lp. o.p.
[41] Turpat, 28. l., 4. lp.
[42] Turpat, 21. l., 28. lp.
[43] Turpat.
[44] Turpat, 1986. f., 1. apr., 39634. l., 10. lp.
[45] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 37. lp.
[46] Turpat, 24. l., 69. lp.
[47] Merridale, C. *Ivan's War. The Red Army 1939 – 45.* London, 2006. P. 56.

[48] LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 42. lp.
[49] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 55. lp.
[50] Turpat, 62. lp.
[51] Turpat, 24. l., 32., 32. lp. o.p.
[52] Turpat.
[53] Turpat.
[54] Turpat, 21. l., 67. lp. o.p.
[55] Turpat.
[56] Turpat, 28. l., 89. lp.
[57] Turpat, 21. l., 28. lp.
[58] Turpat, 163. l., 10. lp.
[59] Turpat, 24. l., 33. lp.
[60] Turpat, 1986. f., 1. apr., 28880. l., 59. lp.
[61] Turpat, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 6. lp. o.p.
[62] Turpat, 4. apr., 3. l., 11. lp.
[63] Turpat, 16. l., 37. lp.
[64] Turpat, 123. lp.
[65] Turpat.
[66] Turpat, 175. l., 139. lp.
[67] Turpat, 21. l., 29. lp.
[68] Turpat.
[69] Turpat, 24. l., 32., 32. lp. o.p.
[70] Turpat, 17. lp. o.p.
[71] Turpat, 23. l., 43. lp.
[72] Turpat, 21. l., 12. lp.o.p.
[73] Turpat, 28. l., 4. lp.
[74] Turpat, 16. l., 123. lp.

Pielikums

Pil[nīgi] slepeni[1]

Latvijas Kompartijas CK sekretāram
bied[ram] Kalnbērziņam[2]

Jau 10 dienas, kā strādāju uz vietas. Daudz ko vēl neesmu paspējis izpētīt un apgūt. Stāvoklis mūsu iecirknī ir stabils. Dažas dienas ir klusums, kurš pēc manas pieredzes bieži ir daudz bīstamāks par kauju. Mēs ieņemam atbildīgu frontes sektoru. Mūsu tuvums Fricim[3] ir ļoti nepatīkams. Jāgaida, kad viņš centīsies mūs atsviest un atbrīvot savus ziņojumus no pastāvīgiem uzbrukuma draudiem.

Ar personālsastāva papildinājumu mēs tagad izskatāmies salīdzinoši pieklājīgi. Pēc papildinājuma saņemšanas mums jau ir aptuveni 7000 cilvēku. Ar komandējošā sastāva komplektēšanu arī lietas nav sliktas. Pats

apkaunojošākais, ko mēs līdz pat šim brīdim neesam likvidējuši, – tās ir pāriešanas pie ienaidnieka. Šīs neciešamās parādības iemesli vēl pilnībā nav atklāti. Skaidrs, ka tur nav viens iemesls, bet vesela sērija neveiksmju.

Pirmkārt, politiskais darbs nav pienācīgos augstumos. Pat komandējošais sastāvs vāji pārzina gan stāvokli frontē, gan starptautisko stāvokli. Lai kaut daļēji aizpildītu šo robu, es personiski nolasīju komandējošam sastāvam piecus ziņojumus par PSRS iekšējo un ārējo stāvokli. Paredzēts veikt daudz pamatīgāku darbu par pēdējā bied[ra] Molotova[4] notā skartajiem jautājumiem un nolasīt ziņojumu sēriju par stāvokli okupētajā Latvijā. Pēdējo lūgsim palīdzēt biedram Spurem.[5]

Otrkārt, uzņemts pārāk straujš kurss uz rusifikāciju. Cilvēki ir aizmirsuši, ka divīzija ir Latvijas. Ir tendence gan divīzijā, gan armijā mūsu divīziju uzskatīt par vienu no daudzskaitlīgajām Sarkanās armijas divīzijām, neņemot vērā tās specifiku. Sevišķi tas ir jūtams vadošo kadru atlasē. Ar šo kaitniecisko tendenci cīnos un uzskatu, ka ar Jūsu atbalstu šo neveiksmi ātri un nesāpīgi izlabosim.

Treškārt, pateicoties uzbrukumiem bez pietiekama uguns atbalsta, karavīru apziņā ir iezagusies neticība saviem militārajiem vadītājiem. Pavīd nolemtības un bezizejas idejas.

Izmantojot nosacīto klusumu, veicu visus pasākumus, lai izveidotu drošus pamatus artilērijas un kājnieku sadarbībai un lai iemācītu kājniekus pilnībā izmantot tos bagātos uguns līdzekļus, kas atrodas tās bruņojumā.

Ceturtkārt, joprojām piedzīvojam pārtikas grūtības. Ceļi ir slikti. Bieži 6–7 stundu laikā autotransports nevar veikt apli Ostaškova – DOP.[6] Sūtām uz Maskavu samainīšanai mūsu smagās mašīnas. Lūdzu Jūsu pretimnākšanu, lai šī apmaiņa būtu godīga, lai mums jaunu darbderīgu mašīnu vietā neiedotu mašīnas bez kategorijas, kā tas tika izdarīts te armijā. Bez šaubām, armija mums palīdz ar pārtikas piegādi, bet daudz labāk ir, ja ir pašiem savs darbderīgs autotransports, nekā gaidīt palīdzību no armijas. Ja mēs saņemsim darbderīgās 1,5 t mašīnas un ņemot vērā ceļu stāvokļa uzlabošanos, tad tuvākajā nākotnē pārtikas grūtības pazudīs. Uz šo dienu ir vairāk nekā desmit karavīru, kas ir nomiruši no spēku izsīkuma. Tas, protams, atstāj lielu iespaidu uz karavīru noskaņojumu.

Veicam apsargāšanas un uzraudzības pasākumus nodrošināšanā ar pārtiku, lai novērstu pāriešanas gadījumus. Pēdējais papildinājums ir labākas

kvalitātes nekā martā ieradušies. Kursanti, kuri ir saņemti no Vladimiras, ir lieliski puiši. Viss, kopā ņemot, ļauj rēķināties ar to, ka pāriešanas pie ienaidnieka turpmāk novērsīsim.

Nākamā mūsu vājā vieta uz šo dienu ir zirgu sastāva stāvoklis un skaits.

Ar pašreizējo zirgu sastāvu mēs nevaram paaugstināt esošos uguns līdzekļus, nerunājot jau par štatiem. Mēs šobrīd esam pilnīgi nekustīgi. Turpmāk reizē ar cilvēku papildinājumu noteikti ir jādod arī zirgu papildinājums. Zirgu papildinājums uz šo dienu pat vairāk ir vajadzīgs nekā cilvēku, kaut arī pēdējais nav lieks. Mums vēl ir nepieciešams papildinājums līdz 4000 cilvēku.

Turpmāk līdz ar papildinājuma saņemšanu sevišķi būtisks būs jautājums par bruņojumu. Konkrēti par tā nepietiekamību ziņošu nākamajā vēstulē. Tagad sevišķi spēcīgi jūtams prettanku ieroču un lielgabalu, ložmetēju un automātu trūkums. Vēlreiz ir jāuzsver, ka bez zirgu saņemšanas mēs nevaram apgūt papildu ieročus. Pie pirmās pāriešanas mēs būsim spiesti atstāt daļu jau esošā bruņojuma.

Pamatvilcienos noskaņojums divīzijā nav slikts. Ja mums izdotos normāli nokārtot pārtikas, lopbarības graudu un degvielas saņemšanu, tad visīsākajā laikā mēs likvidētu visus nelabvēlīgos noskaņojumus un parādības. Jūsu divīzijas apmeklējumam bija liela nozīme. Tagad runa ir par to, lai nostiprinātu sasniegto un ar ikdienas nesaskaņām nepieļautu karavīru noskaņojuma svārstības. Pats smagākais laiks jau ir aiz muguras. Esmu pārliecināts, ka ar Jūsu līdzdarbību sekmīgi pārvarēsim grūtības un kā iepriekš augstu nesīsim uzvaras karogu.

Tuvākajā nākotnē uzrakstīšu sīkāk par mūsu vajadzībām.

201. latviešu str[ēlnieku] divīzijas komandieris
Pulkvedis [Paraksts] (Veikins)

1942. gada 21. maijā.
Nr. 351

Tulkojums no krievu valodas

ATSAUCES UN PIEZĪMES

[1] Latvijas Valsts arhīvs, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9.–11. lp.
[2] Vēstule ir adresēta Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam (1893–1986).
[3] Sarkanās armijas karavīru iesauka vācu karavīriem.
[4] PSRS Tautas komisāru Padomes priekšsēdētājs un PSRS ārlietu ministrs Vjačeslavs Molotovs (1890–1987).
[5] Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas 2. sekretārs Žanis Spure (1901–1943).
[6] DOP – saīsinājums no krievu valodas, Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas apgādes daļa.

Ilze Jermacāne

SUPPLY PROBLEMS AND THEIR CONSEQUENCES FOR THE 201ST LATVIAN RIFLEMEN'S DIVISION OF THE RED ARMY IN APRIL-JUNE 1942

During the winter and the spring of 1942, a complex military situation had arisen in the Northwest Front of the German-Soviet war (1941-1945) resulting in the isolation of the 201st Latvian riflemen division of the Red Army from the rest of the regular army.

The situation of Latvian soldiers from middle March to June of 1942 is described by the following words „eating boiled horse meat and beating Germans", because with the beginning of spring the food supply problems begun in the 201st division (flooded rivers, impassable roads, etc.). This situation lasted throughout April and May until in early June the 201st division was moved out to the Front's Northwest reserve behind the Lovetas River. On June 4, and 5 the 122nd riflemen regiment was moved out due to the fact that they have undergone the greatest difficulties in the food supply being located in marshy forest. In 15th and 16th of June the transferral of entire 201st division was finished.

The aim of this article is to study the manifestations caused on the soldiers of 201st division by their isolation from Red Army and the consequent lack of food. Life in bogs during wartime, where any attempt to go in search of food was considered a defection and soldiers were threatened by the 201st

division's Military Tribunal, reveals quite a realistic picture of war and shows its attendant circumstances that appear being in such situation. These are the consequences: impact on soldiers' political mood, desire to fight or not to fight, health problems, breaches of discipline and existence of several anti-Soviet phenomena (defection, anti-Soviet agitations, etc.).

The lack of food and living circumstances firstly caused medical consequences, which in 201st division documents and soldiers' memories are described as „the problem of harassed". There were as well death cases among the soldiers because of the lack of food. In a situation of reduced food standards, not all division soldiers were able to support the difficulties. And this caused the existence of so called „unfavourable phenomena". In this case these were activities, which were intended to be punished according to the Russian Soviet Federal Socialist Republic Criminal codex's 58th Article (anti-Soviet agitation, defection, etc). In order to be able to survive soldiers used to eat horse meat (typical term „hunting of horse meat), frogs, snakes, birds, grass.

To deal with frustration among the soldiers and the effect of German propaganda, the work and the methods of the political leaders had a significant role. The tasks of political leaders were: persuasion of soldiers about „the correctness of their affair", about the ability to withstand or „to keep a stiff upper lip" and to discover the unfavourable phenomena with the aim to prevent the cases of defection.

The descriptions of the situation during the spring 1942 about the food supply for Red Army's 201st riflemen division show the characteristic Latvian ability to withstand the difficulties and the human capacity of self-preservation. The political leaders used these features in soldiers' political education, teaching them endurance thus hoping to reduce the number of defections.

Keywords: World War II, Southwestern front, Red Army, Latvians in the Red Army, 201st Latvian Riflemen's Division.

Iesniegts: 2011. gada 16. jūnijā